

**Einddocument van de Derde Buitengewone Algemene Vergadering van de
Bisschoppensynode over 'De pastorale uitdagingen van het gezin in de context van de
evangelisatie'. (5 t/m 19 oktober 2014 in Rome).**

INHOUDSOPGAVE

Inleiding

Deel een – Het luisteren: context en uitdagingen betreffende het gezin

- De maatschappelijk-culturele context
- Het belang van het gevoelsleven
- De uitdaging voor de pastoraal

Deel twee – De blik op Christus: het evangelie van het gezin

- De blik op Christus en de goddelijke pedagogie in de heilsgeschiedenis
- Het gezin in Gods heilsplan
- Het gezin in de documenten van de Kerk
- De onontbindbaarheid van het huwelijk en de vreugde van het samenleven
- Waarheid en schoonheid van het gezin en barmhartigheid jegens gewonde en broze gezinnen

Deel drie – De confrontatie met de praktijk: pastorale perspectieven

- Hoe het evangelie van het gezin vandaag in de verschillende contexten te verkondigen
- Het begeleiden van de toekomstige echtgenoten op de weg van de voorbereiding op het huwelijk
- De begeleiding van de eerste jaren van het huwelijk
- De pastorale zorg voor hen die een burgerlijk huwelijk hebben gesloten of samenwonen
- De zorg voor de gewonde gezinnen (hen die uitelkaar zijn gegaan, gescheiden zijn en niet hertrouwd, gescheiden zijn en zijn hertrouwd, eenoudergezinnen)
- De pastorale aandacht voor personen met een homoseksuele geaardheid
- Het doorgeven van het leven en de uitdaging van het afnemen van geboortes
- De uitdaging van de opvoeding en de rol van het gezin in de evangelisatie

Slot

BOODSCHAP

Wij, synodevaders, in Rome bijeen rond paus Franciscus in de buitengewone algemene vergadering van de bisschoppensynode, richten ons tot alle gezinnen van de verschillende continenten en in het bijzonder tot die welke Christus, de weg, de waarheid en het leven, volgen. Wij betonen onze bewondering en dankbaarheid voor het dagelijks getuigenis dat u ons en de wereld geeft met uw trouw, geloof, hoop en liefde.

Ook wij, herders van de Kerk, zijn geboren en opgegroeid in een gezin met de meest verschillende geschiedenissen en lotgevallen. Als priesters en bisschoppen hebben wij gezinnen ontmoet en naast gezinnen geleefd die ons een lange reeks van schitterende dingen, maar ook van ellende, niet alleen hebben verteld, maar ook in daden hebben laten zien.

De voorbereiding zelf van deze synodevergadering, te beginnen bij de antwoorden op de vragenlijst die aan alle Kerken van de wereld is toegestuurd, heeft het ons mogelijk gemaakt de stem van zeer veel ervaringen van gezinnen te beluisteren. Onze dialoog op de dagen van de synode heeft ons vervolgens wederzijds verrijkt en ons geholpen te kijken naar heel de levende en complexe realiteit waarin de gezinnen leven.

Wij houden u de woorden van Christus voor: "Ik sta voor de deur en klop. Als iemand mijn stem hoort en de deur opent, zal Ik bij hem binnenkomen en maaltijd met hem houden en hij met Mij" (Apok. 3, 20). Zoals Hij gewoon was te doen gedurende zijn tocht langs de wegen van het Heilig Land, ging Jezus de huizen in de dorpen binnen en Hij blijft ook vandaag langs de wegen van onze steden gaan. In onze huizen ervaart men licht- en schaduwzijden, maar soms ook dramatische beproevingen. De schaduw wordt soms nog dichter, zodat zij duisternis wordt, wanneer in het hart zelf van het gezin het kwaad en de zonde doordringt.

Er is vooral de grote uitdaging van de trouw in de echtelijke liefde. Verzwakking van het geloof en de waarden, individualisme, verarming van de relaties, stress van een koortsachtigheid die geen reflectie kent, tekenen ook het gezinsleven. Zo is men getuige van niet weinig huwelijks crises, die vaak haastig en zonder de moed van het geduld, de toetsing, de wederzijdse vergeving, de verzoening en ook het offer worden aangepakt. Mislukkingen maken zo plaats voor nieuwe relaties, nieuwe paren, nieuwe verbintenissen en nieuwe huwelijken en scheppen daarmee complexe gezinssituaties die voor een christelijke keuze problematisch zijn.

Onder deze uitdagingen willen wij ook herinneren aan de zwaarte van het bestaan zelf. Wij denken aan het lijden dat zichtbaar kan worden in een gehandicapt kind, in een ernstige ziekte, in een neurologische aftakeling van de ouderdom, in de dood van een dierbaar iemand. De edelmoedige trouw van veel gezinnen die deze beproevingen doorstaan met moed, geloof en liefde is bewonderenswaardig, en zij beschouwen deze beproevingen niet als iets dat wordt weggerukt of wordt aangedaan, maar als iets dat hun wordt geschonken en zij schenken, omdat zij in dat zieke vlees de lijdende Christus zien.

Wij denken aan de economische moeilijkheden die worden veroorzaakt door perverse systemen, door het "fetisjisme van het geld en de dictatuur van een economie zonder gezicht en zonder een werkelijk menselijk doel" (*Evangelii gaudium*, nr. 55), die de waardigheid van de mensen vernedert. Wij denken aan een werkeloze vader of moeder, machteloos ten opzichte van de ook primaire noden van hun gezin, en aan de jongeren die zich geconfronteerd zien met dagen van leegte en zonder verwachtingen en die ten prooi kunnen vallen aan de ontsporingen in drugs of criminaliteit.

Wij denken ook aan de menigte arme gezinnen, aan die welke zich vastklampen aan een boot om een doel van overleven te bereiken, aan de gezinnen van vluchtelingen die zonder hoop de woestijnen intrekken, aan die welke eenvoudigweg worden vervolgd om hun geloof

en hun geestelijke en menselijke waarden, aan die welke zijn getroffen door het bruut geweld van oorlog en onderdrukking. Wij denken ook aan de vrouwen die geweld ondergaan en worden onderworpen aan uitbuiting, aan mensenhandel, aan de kinderen en jongens en meisjes die het slachtoffer zijn van misbruik zelfs door hen die hen zouden moeten beschermen en laten opgroeien in vertrouwen, en aan de leden van zoveel gezinnen die worden vernederd en in moeilijkheden verkeren. “De cultuur van het welzijn verdooft ons en (...) en al deze levens die door gebrek aan mogelijkheden zijn geknot, lijken ons puur een schouwspel dat ons op geen enkele wijze stoort” (*Evangelii gaudium*, nr. 54). Wij doen een beroep op de regeringen en de internationale organisaties de rechten van het gezin voor het algemeen welzijn te bevorderen.

Christus heeft gewild dat zijn Kerk een huis was waarvan de deur altijd gastvrij openstond zonder iemand buiten te sluiten. Daarom zijn wij de herders, gelovigen en gemeenschappen dankbaar die bereid zijn de innerlijke en maatschappelijke verscheurdheid van paren en gezinnen te begeleiden en zich hiermee te belasten.

Er is echter ook het licht dat 's avonds brandt in de huizen van de stad, in de bescheiden woningen in de periferie of in de dorpen en zelfs in de krotten: het straalt en verwarmt lichaam en ziel. Dit licht wordt in het gebeuren van het huwelijk van de echtgenoten ontstoken met de ontmoeting: het is een gave, een genade die tot uitdrukking komt – zoals Genesis (2, 18) zegt –, wanneer de twee gezichten “tegenover” elkaar zijn, in “overeenstemmende, dat wil zeggen gelijke en wederzijdse” hulp. De liefde van man en vrouw leert ons dat ieder van beiden behoefte heeft aan de ander om zichzelf te zijn, waarbij hij of zij wel verschillende blijft in zijn of haar identiteit, die zich opent en openbaart in wederzijdse gave. Dit brengt de vrouw van het Hooglied op suggestieve wijze tot uitdrukking: “Mijn lief is van mij en ik ben van hem (...); ik ben van mijn lief en mijn lief is van mij: (Hoogl. 2, 16; 6, 3).

De reis begint, wil deze ontmoeting authentiek zijn, met de verloving, een tijd van verwachting en voorbereiding. Zij wordt ten volle verwezenlijkt in het sacrament waarop God zijn zegel, zijn tegenwoordigheid en genade drukt. Deze weg kent ook zijn seksualiteit, tederheid, schoonheid, die ook langer duren dan de jeugdige kracht en frisheid. De liefde neigt er van nature naar voor altijd te zijn, zelfs zijn leven te geven voor de persoon die men liefheeft (vgl. Joh. 15, 13). In dit licht volhardt de echtelijke, ene en onlosmakelijke liefde ondanks de zoveel moeilijkheden van de menselijke beperking; zij is een van de mooiste, zij het ook gewoonste wonderen.

Deze liefde verbreidt zich door de vruchtbaarheid en het vermogen leven te schenken, dat niet alleen voortplanting is, maar ook gave van het goddelijk leven in het doopsel, opvoeding en catechese van de kinderen. Het is tevens het vermogen leven, genegenheid, waarden, een mogelijke ervaring te bieden aan wie geen leven heeft kunnen voortbrengen. De gezinnen die dit schitterend avontuur beleven, worden een getuigenis voor allen, in het bijzonder voor de jongeren.

Gedurende deze tocht, die soms een pad over grote hoogten is met moeite en vallen, is er altijd de aanwezigheid en de begeleiding van God. Het gezin ondervindt dit in de liefde en de dialoog tussen man en vrouw, tussen ouders en kinderen, tussen broers en zussen. Vervolgens beleeft het dit in het luisteren naar het woord van God en in het gemeenschappelijk gebed, een kleine oase van de geest, die iedere dag enkele ogenblikken kan worden geschapen. Er is derhalve de dagelijkse inzet van de opvoeding tot het geloof en het goede en mooie leven van het evangelie, tot heiligheid. Deze taak wordt vaak met grote liefde en toewijding ook gedeeld en uitgeoefend door grootvaders en grootmoeders. Zo presenteert het gezin zich als een authentieke huiskerk, die zich verbreedt tot het gezin van de

gezinnen dat de universele Kerk is. De christelijke echtgenoten zijn vervolgens geroepen ook voor de jonge paren leraren van het geloof en in de liefde te worden.

Er is vervolgens een andere uitdrukking van broederlijke gemeenschap en dat is die van de naastenliefde, de gave, de laatsten, de gemarginaliseerden, de armen, de eenzamen, de zieken, de vreemdelingen, andere gezinnen in crisis nabij te zijn, zich bewust van het woord van de Heer: "Het is zaliger te geven dan te ontvangen" (Hand. 20, 35). Het is een geven van goederen, van gezelschap, van liefde en barmhartigheid, en ook een getuigenis van waarheid, liefde, levenszin.

Het hoogtepunt dat alle draden van de gemeenschap met God en de naaste doet samenkomen en samenvat, is de zondagse eucharistie, wanneer het gezin met heel de Kerk aan tafel gaat met de Heer. Hij geeft zich aan ons allen, pelgrims in de geschiedenis naar het doel van de laatste ontmoeting, wanneer "Christus alles in allen is" (Kol. 3, 11). Daarom hebben wij in de eerste fase van onze synodale weg nagedacht over de pastorale begeleiding en de nadering tot de sacramenten van hen die zijn gescheiden en opnieuw zijn gehuwd.

Wij, synodevaders, vragen u met ons op weg te gaan naar de volgende synode. De Heilige Familie van Jezus, Maria en Jozef in hun bescheiden huis is u nabij. Ook wij verheffen, ons verenigend met de Familie van Nazaret, tot de Vader van allen onze smeekbede voor de gezinnen van deze aarde:

Vader, geef aan alle gezinnen de aanwezigheid van sterke en wijze echtgenoten, die de bron zijn van een vrij en verenigd gezin.

Vader, geef aan de ouders dat zij een huis hebben waar zij in vrede met hun gezin kunnen leven.

Vader, geef aan de kinderen dat zij een teken zijn van vertrouwen en hoop, en aan de jongeren de moed van een vaste en trouwe inzet.

Vader, geef allen dat zij het brood kunnen verdienen met hun handen, dat zij de rust van de geest proeven en de fakkel van het geloof levend houden, ook in de tijd van duisternis.

Vader, geef ons allen dat wij een steeds trouwere en geloofwaardigere Kerk zien bloeien, een rechtvaardige en menselijke stad, een wereld die waarheid, gerechtigheid en barmhartigheid liefheeft.

Inleiding

1. De gedachten van de bisschoppensynode, verenigd rond de paus, gaan uit naar alle gezinnen van de wereld met hun vreugden, inspanningen, verwachtingen. In het bijzonder voelt zij de plicht de Heer te danken voor de edelmoedige trouw waarmee zoveel christelijke gezinnen aan hun roeping en zending beantwoorden. Zij doen dit met vreugde en geloof, ook wanneer de weg van het gezin hen confronteert met hindernissen, onbegrip en lijden. Naar deze gezinnen gaat de waardering, de dank en de bemoediging van heel de Kerk en van deze synode. In de avondwake van gebed, die op 4 oktober 2014 op het Sint Pietersplein werd gehouden ter voorbereiding van de synode over het gezin, heeft paus Franciscus op een eenvoudige en concrete wijze de centrale plaats van de ervaring van een gezin in het leven van allen naar voren gebracht, waarbij hij zich als volgt uitdrukte: “De avond daalt nu neer over onze bijeenkomst. Het is het uur waarop men graag naar huis terugkeert om elkaar te ontmoeten aan dezelfde tafel, in de diepte van genegenheid, van het goede dat is verricht en ontvangen, van de ontmoetingen die het hart verwarmen en het doen groeien, goede wijn die in de dagen van de mens vooruitloopt op het feest dat niet ondergaat. Het is ook het zwaarste uur voor wie wordt geconfronteerd met de eigen eenzaamheid, in de bittere schemering van stukgeslagen dromen en plannen: hoeveel mensen slepen hun dagen voort in de uitzichtloze situatie van de berusting, de verlatenheid, zo niet van de rancune; in hoeveel huizen is de wijn van de vreugde en dus de smaak - de wijsheid zelf - van het leven minder geworden [...]. Wij maken ons tot spreekbuis van zowel de een als de ander met ons gebed, een gebed voor allen”.

[*placet*: 175; *non placet* 1]

2. Als schoot van vreugde en beproeving, van diepe gevoelens en soms gewonde relaties is het gezin waarlijk een “school voor menselijkheid” (vgl. *Gaudium et spes*, 52), waaraan sterk behoefte wordt gevoeld. Ondanks de zeer vele signalen die wijzen op een crisis van de instelling van het gezin in de verschillende contexten van het “dorp dat de wereld is”, blijft het verlangen naar een gezin levendig, vooral onder jongeren, en motiveert het de Kerk, ervaren in menselijkheid en trouw aan haar zending, onophoudelijk en met diepe overtuiging het “evangelie van het gezin” te verkondigen, dat haar is toevertrouwd met de openbaring van de liefde van God in Jezus Christus en dat ononderbroken door de vaders, door de leraren van de spiritualiteit en door het leergezag van de Kerk wordt onderricht. Het gezin krijgt voor de Kerk een heel bijzonder belang en op het ogenblik dat alle gelovigen worden uitgenodigd buiten zichzelf te treden, is het noodzakelijk dat het gezin zichzelf opnieuw ontdekt als onmisbaar subject voor de evangelisatie. De gedachten gaan uit naar het missionaire getuigenis van zoveel gezinnen.

[*placet*: 179; *non placet*: 0]

3. De bisschop van Rome heeft de bisschoppensynode in haar Bijzondere Algemene Vergadering van oktober 2014 opgeroepen om na te denken over de beslissende en kostbare aanwezigheid van het gezin om vervolgens de reflectie te verdiepen in de Gewone Algemene Vergadering die in oktober 2015 gehouden zal worden, evenals in het jaar dat tussen de beide synodes ligt. “Reeds het *convenire in unum* rond de bisschop van Rome is een gebeurtenis van genade, waarbij de bisschoppelijke collegialiteit zichtbaar wordt in een weg van spirituele en pastorale onderscheiding”: aldus heeft paus Franciscus de ervaring van de synode beschreven, daarbij de taken ervan aangevend in een tweevoudig luisteren naar de tekenen van God en van de geschiedenis van de mensen en in de tweevoudige en enige trouw die eruit volgt.

[*placet*: 178; *non placet*: 1]

4. In het licht van hetzelfde discours hebben wij de resultaten van onze overwegingen en onze dialogen in de volgende drie delen verzameld: het luisteren om te kijken naar de werkelijkheid van het gezin vandaag, in de complexiteit van de licht- en schaduwzijden ervan; de blik gericht op Christus om met hernieuwde frisheid en enthousiasme opnieuw te overdenken hoeveel de in het geloof van de Kerk doorgegeven openbaring, ons zegt over de schoonheid, de rol en de waardigheid van het gezin; de vergelijking in het licht van de Heer Jezus om de wegen te onderscheiden waarlangs de Kerk en de maatschappij vernieuwd kan worden in hun inzet voor het gezin dat gegrondvest is op het huwelijk tussen man en vrouw.
[*placet*: 180; *non placet* 2]

DEEL EEN

Het luisteren: context en uitdagingen betreffende het gezin

De maatschappelijk-culturele context

5. Trouw aan het onderricht van Christus kijken wij naar de werkelijkheid van het gezin vandaag in heel zijn complexiteit, met zijn licht- en schaduwzijden. Wij denken aan de ouders, de grootouders, broers en zussen, nauwe en verre verwanten, en aan de band tussen twee gezinnen die ieder huwelijk tot stand brengt. De antropologisch-culturele verandering beïnvloedt vandaag alle aspecten van het leven en vraagt om een analytische en gedifferentieerde benadering. Vóór alles dienen de positieve aspecten onderstreept te worden: de grotere vrijheid van meningsuiting en een betere erkenning van de rechten van de vrouw en de kinderen, tenminste in enkele streken. Maar anderzijds moet men evenzeer het groeiende gevaar in overweging nemen dat wordt vertegenwoordigd door een tot het uiterste gedreven individualisme, dat de familiebanden aantast en uiteindelijk iedere component van het gezin beschouwt als een eiland, en hierbij laat men in sommige gevallen het idee van een subject prevaleren dat zichzelf vormt naar eigen verlangens die als iets absoluuts worden beschouwd. Hierbij komt ook de geloofscrisis die zoveel katholieken heeft getroffen en die vaak ten grondslag ligt aan de crisis van huwelijk en gezin.

[*placet*: 177; *non placet*: 3]

6. Een van de grootste vormen van de armoede van de huidige cultuur is de eenzaamheid, de vrucht van de afwezigheid van God in het leven van de mensen en de broosheid van de relaties. Er is ook een algemeen gevoel van onmacht ten opzichte van de maatschappelijk-economische werkelijkheid, die vaak uitloopt op het verpletteren van de gezinnen. Dat geldt voor de groeiende armoede en onzekerheid van werk, die soms wordt beleefd als een ware nachtmerrie, of op grond van een te drukkend belastingsysteem, dat de jongeren zeker niet aanmoedigt tot een huwelijk. Dikwijls voelen de gezinnen zich in de steek gelaten door de desinteresse en de geringe belangstelling van de kant van de instellingen. De negatieve gevolgen vanuit het perspectief van de maatschappelijke organisatie zijn evident: van de demografische crisis tot de moeilijkheden in de opvoeding, van de moeite die men heeft om het leven dat wordt geboren, te ontvangen tot het voelen van de aanwezigheid van de ouderen als een last, tot het zich verbreiden van een gevoelsmatig onbehagen dat soms komt tot geweld. Het is de verantwoordelijkheid van de staat voorwaarden op het terrein van wetten en werk te scheppen om de toekomst van de jongeren te garanderen en hen te helpen om hun plan een gezin te stichten te verwezenlijken.

[*placet*: 175; *non placet*: 5]

7. Er zijn culturele en religieuze contexten die een bijzondere uitdaging vormen. In sommige samenlevingen geldt nog steeds de praktijk van de polygamie en in enkele traditionele contexten de gewoonte van het "huwelijk in fases". In andere contexten blijft de praktijk van het gearrangeerde huwelijk bestaan. In de landen waar de tegenwoordigheid van de katholieke Kerk in de minderheid is, zijn er talrijke gemengde huwelijken en huwelijken met een verschil in eredienst met alle moeilijkheden die zij met zich meebrengen betreffende de juridische vorm, het doopsel en de opvoeding van de kinderen en het wederzijds respect vanuit het perspectief van het verschil in geloof. Bij deze huwelijken kan het gevaar bestaan van relativisme of onverschilligheid, maar er kan ook de mogelijkheid zijn om een oecumenische geest en een interreligieuze dialoog te bevorderen in een harmonieus samenleven van gemeenschappen die op eenzelfde plaats leven. In veel contexten, en niet alleen in het Westen, is zich op grote schaal de praktijk aan het verbreiden van het samenwonen, voorafgaande aan het huwelijk, of ook van vormen van samenwonen die niet gericht zijn op het aannemen van de vorm van een geïnstitutionaliseerde verbintenis. Hier komt vaak nog bij dat de burgerlijke wetgeving het huwelijk en gezin in gevaar brengt. Als gevolg van de secularisering in veel gedeelten van de wereld is een verwijzen naar God sterk verminderd en wordt het geloof maatschappelijk niet meer gedeeld.

[*placet*: 170; *non placet* 9]

8. Er zijn, vooral in enkele landen, veel kinderen die buiten een huwelijk worden geboren, en veel kinderen die vervolgens opgroeien met maar één ouder of in een uitgebreide of opnieuw gevormde gezinscontext. Het aantal echtscheidingen groeit en het geval van keuzes die alleen maar worden bepaald door factoren van economische aard, is niet zeldzaam. Kinderen zijn vaak het onderwerp van strijd tussen ouders en kinderen zijn de ware slachtoffers van scheuringen in het gezin. Vaders zijn vaak niet alleen om economische redenen afwezig waar daarentegen de behoefte wordt gevoeld dat zij duidelijker de verantwoordelijkheid op zich nemen voor de kinderen en het gezin. De waardigheid van de vrouw moet nog verdedigd en bevorderd worden. In veel contexten is het vrouw zijn immers vandaag onderwerp van discriminatie en ook de gave van het moederschap wordt vaak meer als een nadeel gezien dan gepresenteerd als een waarde. Men dient ook niet de groeiende verschijnselen van geweld te vergeten waarvan vrouwen het slachtoffer zijn, soms helaas ook binnen het gezin, en de ernstige en verspreide geslachtsverminking van de vrouw in enkele culturen. Seksuele uitbuiting van kinderen is vervolgens een van de meest schandalige en perverse realiteiten van de huidige maatschappij. Ook de samenlevingen die doortrokken zijn van geweld vanwege oorlog, terrorisme of de aanwezigheid van de georganiseerde misdaad, laten vooral in de grote metropolen verslechterde gezinssituaties zien en aan de rand hiervan groeit het zogeheten verschijnsel van de straatkinderen. Bovendien is migratie een ander teken van de tijd dat men onder ogen moet zien en begrijpen met heel de last van de gevolgen voor het gezinsleven.

[*placet*: 179; *non placet*: 1]

Het belang van het gevoelsleven

9. Ten opzichte van het geschetste maatschappelijke kader komt men in veel delen van de wereld, bij individuen een grotere behoefte tegen om zich te bekommeren om de eigen persoon, zichzelf innerlijk te leren kennen, beter in overeenstemming te leven met de eigen emoties en gevoelens, affectieve relaties van goede kwaliteit te zoeken; dit terechte streven kan openstellen voor het verlangen zich in te zetten voor het tot stand brengen van creatieve, van verantwoordelijkheid getuigende en solidaire relaties van gave en wederkerigheid, zoals die bij een gezin. Het gevaar van individualisme en het risico van een egoïstisch leven zijn duidelijk. De uitdaging voor de Kerk is de echtparen te helpen in de rijping van de emotionele

dimensie en de affectieve ontwikkeling door het bevorderen van de dialoog, de deugd en het vertrouwen in de barmhartige liefde van God. De volle inzet die in een christelijk huwelijk wordt gevraagd, kan een sterk tegengif zijn tegen de verleiding van een egoïstisch individualisme.

[*placet*: 171; *non placet*: 8]

10. In de huidige wereld ontbreekt het niet aan culturele tendensen die een onbegrensde affectiviteit lijken op te leggen waarvan men alle kanten wil onderzoeken, ook de meest gecompliceerde. In feite is de kwestie van de affectieve broosheid van een grote actualiteit: een narcistische, onstabiele en veranderlijke affectiviteit, die mensen niet altijd helpt om een grotere rijpheid te bereiken. Een zekere verbreiding van de pornografie en de vercommercialisering van het lichaam, ook bevorderd door een verkeerd gebruik van internet, baart zorgen en de situatie van de mensen die tot prostitutie verplicht worden, dient te worden aangeklaagd. In deze context zijn echtparen soms onzeker, twijfelend en hebben moeite om een manier te vinden om te groeien. Talrijk zijn degenen die ertoe neigen te blijven steken in de primaire stadia van het emotionele en seksuele leven. De crisis van een echtpaar destabiliseert het gezin en kan door uit elkaar gaan en echtscheiding uiteindelijk ernstige gevolgen hebben voor de volwassenen, de kinderen en de samenleving door het individu en de maatschappelijke banden te verzwakken. Ook de demografische terugloop, die te wijten is aan een anti-geboortementaliteit en wordt bevorderd door een politiek op wereldniveau van reproductieve gezondheid, bepaalt niet alleen een toestand waarin het elkaar afwisselen van de generaties niet meer verzekerd is, maar heeft ook het risico metertijd te leiden tot een economische verarming en een verlies van de hoop op de toekomst. De ontwikkeling van de biotechnologieën heeft ook een sterke invloed gehad op de geboortecijfer.

[*placet*: 174; *non placet*: 8]

De uitdaging voor de pastoraal

11. In deze context voelt de Kerk de noodzaak een woord van waarheid en hoop te spreken. Het is noodzakelijk uit te gaan van de overtuiging dat de mens van God komt en dat een reflectie die in staat is de grote vragen over de betekenis van het mens-zijn weer voor te houden, derhalve een vruchtbaar terrein kan vinden in de diepste verwachtingen van de mensheid. De grote waarden van huwelijk en gezin beantwoorden aan het zoeken dat het menselijk bestaan kent, ook in een tijd die wordt getekend door individualisme en hedonisme. Men moet de mensen met hun concrete bestaan ontvangen, hun zoeken weten te ondersteunen, het verlangen naar God en de wil zich volledig deel van de Kerk te voelen bemoedigen, ook bij hen die mislukking hebben ervaren of zich in de meest wanhopige omstandigheden bevinden. De christelijke boodschap heeft altijd de werkelijkheid en de dynamiek in zich van de barmhartigheid en de waarheid die in Christus samenkomen.

[*placet*: 173; *non placet*: 6]

DEEL TWEE

De blik op Christus: het evangelie van het gezin

De blik op Christus en de goddelijke pedagogie in de heilsgeschiedenis

12. Om “onze stappen op het terrein van de hedendaagse uitdagingen te toetsen is een beslissende voorwaarde de blik op Jezus Christus gericht te houden, te blijven stilstaan bij het aanschouwen en aanbidden van zijn gelaat [...]. Immers, telkens wanneer wij terugkeren naar de bron van de christelijke ervaring, gaan er nieuwe wegen en onverwachte mogelijkheden

open” (paus Franciscus, *Toespraak van 4 oktober 2014*). Jezus heeft gekeken naar de vrouwen en de mannen die Hij heeft ontmoet, en met liefde en tederheid hun stappen begeleid met waarheid, geduld en barmhartigheid, wanneer Hij de eisen van het Rijk van God verkondigde. [*placet*: 176; *non placet*: 3]

13. Daar de scheppingsorde wordt bepaald door het gericht zijn op Christus, is het noodzakelijk de verschillende graden te onderscheiden, zonder deze te scheiden, waarin God de mensheid de genade van het verbond meedeelt. Naar de maatstaf van de goddelijke pedagogie, volgens welke de scheppingsorde zich in verschillende stadia ontwikkelt tot die van de verlossing, is het noodzakelijk de nieuwheid van het christelijk huwelijks sacrament te begrijpen in continuïteit met het natuurlijk huwelijk van de oorsprong. Zo bedoelt men hier de wijze van Gods heilzaam handelen zowel in de schepping, als in het christelijk leven. In de schepping: aangezien alles is gemaakt door Christus en voor Hem (vgl. Kol. 1, 16), “moeten” de christenen “met blijdschap en eerbied de zaden van het Woord die daarin verborgen liggen aan het licht brengen; tegelijkertijd echter moeten zij aandacht schenken aan het diepgaande veranderingsproces dat zich onder de volkeren voltrekt” (*Ad Gentes*, 11). In het christelijk leven: aangezien de gelovige met het doopsel wordt ingevoegd in de Kerk door middel van de huiskerk die zijn gezin is, onderneemt hij het “dynamisch proces dat geleidelijk voortschrijdt onder voortgaande integratie van de gaven van God” (*Familiaris Consortio*, 9), door middel van de voortdurende bekering tot de liefde die redt van de zonde en volheid van leven schenkt.

[*placet*: 174; *non placet*: 7]

14. Wanneer Hij verwijst naar het oorspronkelijke plan betreffende het menselijk paar, bevestigt Jezus zelf de onlosmakelijke band tussen man en vrouw, ook al zegt Hij “om de hardheid van uw hart heeft Mozes u toegestaan uw vrouwen weg te zenden; aanvankelijk was dit echter niet zo” (Mat. 19, 8). De onontbindbaarheid van het huwelijk (“Wat God derhalve heeft verbonden, mag een mens niet scheiden” Mat. 19, 6), moet vooral niet worden verstaan als een “juk” dat de mensen wordt opgelegd, maar als een “gave” die de in het huwelijk verenigde mensen wordt geschonken. Zo laat Jezus zien hoe de goddelijke welwillendheid altijd de weg van de mens begeleidt, het versteende hart met zijn genade geneest en verandert door de weg van het kruis door het te richten op zijn begin. Uit de evangeliën komt duidelijk het voorbeeld van Jezus naar voren, dat paradigmatisch is voor de Kerk. Jezus heeft immers een gezin aangenomen, Hij heeft een begin met de tekenen gemaakt op de bruiloft van Kana, Hij heeft de boodschap betreffende de betekenis van het huwelijk verkondigd als volheid van de openbaring die het oorspronkelijke plan van God (Mat. 19, 3) herstelt. Maar tegelijkertijd heeft Hij de onderrichte leer in praktijk gebracht door zo de ware betekenis van de barmhartigheid te laten zien. Dat blijkt duidelijk bij de ontmoetingen met de Samaritaanse (Joh. 4, 1-30) en met de overspelige vrouw (Joh. 8, 1-11), waarbij Jezus met een houding van liefde jegens de persoon die zondigt, tot berouw en bekering brengt (“ga en zondig niet meer”), een voorwaarde voor vergeving.

[*placet*: 164; *non placet*: 18]

Het gezin in Gods heilsplan

15. De woorden van eeuwig leven die Jezus aan zijn leerlingen heeft nagelaten, bevatten het onderricht aangaande huwelijk en gezin. Dit onderricht van Jezus maakt het ons mogelijk het plan van God aangaande huwelijk en gezin te onderscheiden in drie fundamentele fases. Aan het begin is er het gezin van de oorsprong, toen God het oorspronkelijk huwelijk tussen Adam en Eva instelde als een vast fundament van het gezin. God heeft niet alleen het menselijk

wezen als man en vrouw geschapen (Gen. 1, 27), maar Hij heeft hen ook gezegend, opdat zij vruchtbaar waren en talrijk werden (Gen. 1, 28). “Zo komt het dat een man zijn vader en zijn moeder verlaat en zich zo aan zijn vrouw hecht dat zij volkomen één worden” (Gen. 2, 24). Deze eenheid is beschadigd door de zonde en is de historische vorm van het huwelijk binnen het Volk van God geworden, waarvoor Mozes de mogelijkheid toestond een scheidingsbrief af te geven (vgl. Deut. 24, 1 vv.). Deze vorm was overheersend ten tijde van Jezus. Met zijn komst en de verzoening van de gevallen wereld dankzij de door Hem bewerkte verlossing, eindigde het tijdperk dat met Mozes was begonnen.

[*placet*: 167; *non placet*: 13]

16. Jezus, die alles in zich heeft verzoend, heeft het huwelijk en het gezin teruggebracht tot hun oorspronkelijke vorm (vgl. Marc. 10, 1-12). Het gezin en het huwelijk zijn door Jezus verlost (vgl. Ef. 5, 21-32), hersteld naar het beeld van de Heilige Drie-eenheid, het mysterie waaruit iedere ware liefde voortkomt. Het huwelijksverbond, begonnen met de schepping en geopenbaard in de heilsgeschiedenis, krijgt de volle openbaring van zijn betekenis in Christus en zijn Kerk. Door middel van de Kerk ontvangen huwelijk en gezin van Christus de genade die noodzakelijk is om te getuigen van Gods liefde en deze intense vorm van gemeenschappelijk leven waar te maken. Het evangelie van het gezin gaat vanaf de schepping van de mens naar het beeld en de gelijkenis van God (vgl. Gen. 1, 26-27) door de geschiedenis heen tot aan de voltooiing van het mysterie van het verbond in Christus op het einde der eeuwen met de bruiloft van het Lam (vgl. Apok. 19, 9; Johannes Paulus II, *Catecheses over de menselijke liefde*).

[*placet*: 171; *non placet*: 8]

Het gezin in de documenten van de Kerk

17. “In de loop van de eeuwen heeft de Kerk het niet laten ontbreken aan haar voortdurend onderricht aangaande huwelijk en gezin. Een van de meest verheven uitdrukkingen van dit leergezag wordt gegeven door het Tweede Vaticaans Oecumenisch Concilie in de pastorale Constitutie *Gaudium et spes*, die een heel hoofdstuk wijdt aan de bevordering van de waardigheid van huwelijk en gezin (vgl. GS 47-52). Het heeft het huwelijk gedefinieerd als een gemeenschap van leven en liefde (vgl. GS 48), waarbij het de liefde in het middelpunt van het gezin heeft geplaatst en tegelijkertijd de waarheid van deze liefde heeft laten zien tegenover de verschillende vormen van reductionisme die aanwezig zijn in de hedendaagse cultuur. De “ware liefde tussen man en vrouw” (GS 49) impliceert de wederzijdse zelfgave, sluit de seksuele dimensie en de affectiviteit in en integreert deze, en beantwoordt daarmee aan het goddelijk plan (vgl. GS 48-49). Bovendien onderstreept *Gaudium et spes* 48 het geworteld zijn in Christus van de echtgenoten: Christus de Heer “ontmoet in het sacrament van het huwelijk de echtgenoten” en blijft bij hen. In de menswording neemt Hij de menselijke liefde aan, zuivert haar en brengt haar tot volheid; met zijn Geest schenkt Hij de echtgenoten het vermogen haar te beleven, door hun hele leven te doortrekken met geloof, hoop en liefde. Op deze wijze zijn de echtgenoten als het ware gewijd en bouwen door een eigen genade het Lichaam van Christus op en vormen zij een huiskerk (vgl. LG 11), zodat de Kerk om haar mysterie ten volle te begrijpen naar het christelijk gezin kijkt, dat het op een authentieke manier laat zien” (*Instrumentum laboris*, nr. 4).

[*placet*: 171; *non placet*: 6]

18. “In het spoor van het Tweede Vaticaans Concilie heeft het pauselijk leergezag de leer over huwelijk en gezin verdiept. In het bijzonder heeft Paulus VI met de Encycliek *Humanae vitae* de innige band belicht tussen de huwelijksliefde en de voortplanting van het leven. De heilige

Johannes Paulus II heeft in het bijzonder aandacht geschonken aan het gezin door middel van zijn catecheses over de menselijke liefde, de *Brief aan de gezinnen (Gratissimam sane)* en vooral met de apostolische Exhortatie *Familiaris consortio*. In deze documenten heeft de paus het gezin gedefinieerd als de “weg van de Kerk”, heeft hij een overzicht gegeven van de roeping van man en vrouw tot de liefde en heeft hij de fundamentele richtlijnen aangegeven voor een gezinspastoraal en de presentie van het gezin in de maatschappij. Bij de behandeling van de huwelijksliefde (vgl. FC 13) heeft hij in het bijzonder de wijze beschreven waarop de echtgenoten in hun wederzijdse liefde de gave van de Geest van Christus ontvangen en hun roeping tot heiligheid beleven” (*Instrumentum laboris*, nr. 5).
[placet: 175; non placet: 5]

19. “Benedictus XVI heeft in de Encycliek *Deus caritas est* het thema weer opgepakt van de waarheid van de liefde tussen man en vrouw, die alleen ten volle wordt verlicht in het licht van de liefde van de gekruisigde Christus (vgl. DCE 2). Hij benadrukt dat “het huwelijk dat op een exclusieve en definitieve liefde berust, tot beeld wordt van de verhouding van God tot zijn volk en omgekeerd: de wijze waarop God liefheeft, tot maatstaf wordt van de menselijke liefde” (DCE 11). Bovendien brengt hij in de Encycliek *Caritas in veritate* het belang van de liefde naar voren als levensprincipe in de maatschappij (vgl. CV 44), de plaats waar men de ervaring van het gemeenschappelijk welzijn leert” (*Instrumentum laboris*, nr. 6).
[placet: 176; non placet 5]

20. Paus Franciscus schrijft, wanneer hij in de Encycliek *Lumen fidei* de band tussen gezin en geloof behandelt: “De ontmoeting met Christus, het zich laten grijpen en leiden door Zijn liefde verbreedt de horizon van het bestaan, geeft het een vaste hoop, die niet teleurstelt. Het geloof is geen toevluchtsoord voor mensen zonder moed, maar een verbreding van het leven. Het doet een grootse roeping ontdekken, de roeping tot de liefde, en het verzekert ons dat deze liefde betrouwbaar en de moeite waard is om zich hieraan over te geven, omdat het gefundeerd is in de trouw van God, die sterker is dan iedere broosheid van ons (LF 53)” (*Instrumentum laboris*, nr. 7).
[placet: 178; non placet: 3]

De onontbindbaarheid van het huwelijk en de vreugde van het samenleven

21. De constitutieve wederzijdse gave van het sacramentele huwelijk is geworteld in de genade van het doopsel, dat het fundamentele verbond van iedere persoon met Christus in de Kerk instelt. In wederzijdse aanneming en met de genade van Christus beloven de toekomstige echtgenoten elkaar totale gave, trouw en openstaan voor het leven, erkennen zij als constitutieve elementen van het huwelijk de gaven die God hun aanbiedt, waarbij zij hun wederzijdse verplichting in zijn naam en ten overstaan van de Kerk serieus nemen. Welnu, in het geloof is het mogelijk de goederen van het huwelijk als verplichtingen op zich te nemen, die beter te dragen zijn door middel van de hulp van de genade van het sacrament. God heiligt de liefde van de echtelieden en bevestigt de onontbindbaarheid ervan en biedt hun hulp om de trouw, de wederzijdse integratie en het openstaan voor het leven te beleven. Daarom richt de blik van de Kerk zich op de echtgenoten als op het hart van het hele gezin, dat op zijn beurt de blik richt op Jezus.
[placet: 181; non placet: 1]

22. In hetzelfde perspectief heeft het Tweede Vaticaans Concilie, zich daarmee het onderricht van de Apostel tot het onze makend, volgens hetwelk heel de schepping gedacht is in Christus en voor Hem (vgl. Kol. 1, 16), zijn waardering willen uitdrukken voor het natuurlijke

huwelijk en de waardevolle elementen die aanwezig zijn in de andere godsdiensten (vgl. *Nostra aetate*, 2) en in de culturen ondanks de beperkingen en de gebreken (vgl. *Redemptoris missio*, nr. 55). De aanwezigheid van de *semina Verbi* in de culturen (vgl. *Ad gentes*, 11) zou in enkele gevallen ook kunnen worden toegepast op de werkelijkheid van huwelijk en gezin bij zeer veel niet-christelijke culturen en niet-christelijke personen. Er zijn dus ook waardevolle elementen in enkele vormen buiten het christelijk huwelijk - dat hoe dan ook is gebaseerd op een vaste en ware relatie tussen een man en een vrouw -, die wij in elk geval beschouwen als hierop gericht. Met de blik op de menselijke wijsheid van de volken en de culturen erkent de Kerk ook dit gezin als de noodzakelijke en vruchtbare fundamentele cel van het menselijk samenleven.

[*placet*: 160; *non placet* 22]

Waarheid en schoonheid van het gezin en barmhartigheid jegens gewonde en broze gezinnen

23. Met innige vreugde en een diep gevoel van troost kijkt de Kerk naar de gezinnen die trouw blijven aan het onderricht van het evangelie en dankt en bemoedigt hen voor het getuigenis dat zij bieden. Dankzij hen wordt immers de schoonheid van het onontbindbare en voor altijd trouwe huwelijk geloofwaardig gemaakt. In het gezin, "dat men de huiskerk zou kunnen noemen" (*Lumen gentium*, 11), rijpt de eerste kerkelijke ervaring van gemeenschap tussen personen, waarin zich door genade het mysterie van de Heilige Drie-eenheid weerspiegelt. "Hier leert men de volharding en de vreugde in het werk, de broederliefde, de edelmoedige vergeving en vooral de goddelijke eredienst door het gebed en de opoffering van zijn leven" (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 1657). De Heilige Familie van Nazaret is het bewonderenswaardige model ervan, en naar de leerschool hiervan "leren wij waarom wij er een geestelijke discipline op moeten nahouden, als wij de leer van het evangelie willen navolgen en leerlingen van Christus willen worden" (Paulus VI, *Toespraak in Nazaret*, 5 januari 1964). Het evangelie van het gezin voedt ook de zaden die nog wachten op rijping en moet zorgen voor de bomen die verdord zijn en het nodig hebben niet te worden verwaarloosd.

[*placet*: 169; *non placet*: 10]

24. De Kerk is als zekere lerares en zorgzame moeder zich ook bewust van de broosheid van velen van haar kinderen die moeite hebben op de weg van het geloof, ook al erkent zij dat er voor de gedoopten geen andere huwelijksband is dan de sacramentele en dat elk verbreken hiervan tegen de wil van God is. "Daarom is het noodzakelijk, zonder de waarde van het evangelische ideaal te verminderen, met barmhartigheid en geduld de mogelijke groeifasen te begeleiden van mensen die zich van dag tot dag vormen. [...] Een kleine stap te midden van de grote menselijke beperkingen kan God aangenamer zijn dan een uiterlijk correct leven van wie zijn dagen doorbrengt zonder belangrijke moeilijkheden het hoofd te bieden. De troost en de aanmoediging van de heilzame liefde van God die op mysterieuze wijze werkzaam is in iedere persoon, boven zijn gebreken en misstappen uit, moet ieder kunnen bereiken" (*Evangelii gaudium*, 44).

[*placet*: 170; *non placet*: 11]

25. Wat een pastorale benadering van de personen betreft die een burgerlijk huwelijk hebben gesloten, die zijn gescheiden en opnieuw zijn gehuwd of die eenvoudigweg samenwonen, komt het de Kerk toe hun de goddelijke pedagogie van de genade in hun leven te openbaren en hen te helpen de volheid van Gods plan in hen te bereiken. De blik van Christus, wiens licht iedere mens verlicht (vgl. Joh. 1, 9: *Gaudium et spes*, nr. 22) volgend, richt de Kerk met

liefde zich tot hen die op een onvolledige wijze deelnemen aan haar leven, en erkent daarbij dat de genade van God ook in hun leven werkzaam is door hun de moed te geven het goede te doen, met liefde voor elkaar te zorgen en ten dienste te staan van de gemeenschap waarin zij leven en werken.

[*placet*: 140; *non placet*: 39]

26. De Kerk kijkt met bezorgdheid naar het wantrouwen van zoveel jongeren jegens een huwelijksverbintenis, en zij lijdt onder de voorbarigheid waarmee zoveel gelovigen besluiten een aangegane verbintenis te beëindigen en een nieuwe te beginnen. Deze gelovigen, die deel uitmaken van de Kerk, hebben behoefte aan een barmhartige en bemoedigende pastorale aandacht, waarbij op de juiste wijze onderscheid wordt gemaakt tussen de situaties. De gedoopte jongeren dienen te worden aangemoedigd om niet te aarzelen ten overstaan van de rijkdom die het sacrament van het huwelijk verschaft aan hun plannen van liefde, gesterkt door de steun die zij ontvangen van de genade van Christus, en door de mogelijkheid ten volle deel te nemen aan het leven van de Kerk.

[*placet*: 166; *non placet*: 14]

27. In deze zin bestaat een nieuwe dimensie van de gezinspastoraal in het aandacht geven aan de werkelijkheid van het burgerlijk huwelijk tussen man en vrouw, het traditionele huwelijk en, met inachtneming van de verschillen, ook aan het samenwonen. Wanneer een verbintenis door een publieke band een aanzienlijke stabiliteit bereikt, wordt gekenmerkt door een diepe genegenheid, verantwoordelijkheid ten opzichte van het nageslacht, het vermogen beproevingen te overwinnen, dan kan zij worden gezien als een gelegenheid om te begeleiden in de ontwikkeling naar het sacrament van het huwelijk. Zeer vaak komt het integendeel tot een samenleven, niet met zicht op een mogelijk toekomstig huwelijk, maar zonder enige bedoeling om een institutionele relatie tot stand te brengen.

[*placet*: 147; *non placet*: 34]

28. Overeenkomstig de barmhartige blik van Jezus moet de Kerk met aandacht en zorg haar zwakste, door gewonde en verloren liefde getekende kinderen begeleiden en hun weer vertrouwen en hoop geven, als het licht van een vuurtoren van een haven of van een fakkel die te midden van de mensen wordt gedragen om hen te verlichten die de koers zijn kwijtgeraakt of zich in stormachtig weer bevinden. Ons ervan bewust zijnde dat de grootste barmhartigheid is de waarheid met liefde te spreken, gaan wij verder dan medelijden. Zoals de barmhartige liefde aantrekt en verenigt, zo verandert en verheft zij. Zij nodigt uit tot bekering. Zo verstaan wij op dezelfde wijze de houding van de Heer, die de overspelige vrouw niet veroordeelt, maar haar vraagt niet meer te zondigen (vgl. Joh. 8, 1-11).

[*placet*: 152; *non placet* 27]

DEEL DRIE

Confrontatie met de praktijk: pastorale perspectieven

Hoe het evangelie van het gezin vandaag in de verschillende contexten te verkondigen

29. De synodale dialoog is blijven stilstaan bij enkele meest urgente pastorale kwesties die in eenheid “cum Petro et sub Petro” ter concretisering in de lokale Kerken moeten worden toevertrouwd. De verkondiging van het evangelie van het gezin vormt een dringende noodzaak voor de nieuwe evangelisatie. De Kerk is geroepen deze te verwezenlijken met de tederheid van een moeder en de duidelijkheid van een lerares (vgl. Ef. 4, 15), in trouw aan de

barmhartige *kenosis* van Christus. De waarheid wordt vlees in de menselijke broosheid, niet om haar te veroordelen, maar om haar te redden (vgl. Joh. 3, 16-17).

[*placet*: 176; *non placet*: 7]

30. Evangeliseren is de verantwoordelijkheid van heel het volk van God, ieder overeenkomstig zijn eigen dienstwerk en charisma. Zonder het vreugdevolle getuigenis van echtgenoten en gezinnen, huiskerken, loopt ook een juiste verkondiging het gevaar niet te worden begrepen of te verdrinken in een zee van woorden die onze maatschappij kenmerkt (vgl. *Novo millennio ineunte*, nr. 50). De synodevaders hebben meermaals onderstreept dat het katholieke gezin krachtens de genade van het sacrament van het huwelijk geroepen is zelf een actief subject te zijn van de gezinspastoraal.

[*placet*: 178; *non placet*: 2]

31. Het zal van doorslaggevend belang zijn het primaat van de genade, en dus de mogelijkheden die de Geest in het sacrament schenkt, op de voorgrond te plaatsen. Het gaat erom te laten ervaren dat het evangelie van het gezin een vreugde is die “het hart en het hele leven vervult”, omdat wij in Christus zijn “bevrijd van de zonde, de droefheid, de innerlijke leegte, het isolement” (*Evangelii gaudium*, nr. 1). In het licht van de parabel van de zaaier (vgl. Mat. 13, 3) is het onze taak mee te werken bij het zaaien: de rest is het werk van God. Wij mogen evenmin vergeten dat de Kerk die preekt over het gezin, een teken van tegenspraak is.

[*placet*: 175; *non placet*: 4]

32. Daarom wordt van heel de Kerk een missionaire bekering gevraagd: het is noodzakelijk niet te blijven stilstaan bij een puur theoretische verkondiging, die losstaat van de problemen van de mensen. Men mag nooit vergeten dat de geloofscrisis een crisis van huwelijk en gezin met zich heeft meegebracht en dientengevolge de overdracht van het geloof zelf van ouders op kinderen vaak onderbroken is. Tegenover een sterk geloof heeft het opdringen van sommige culturele perspectieven die het gezin en het huwelijk verzwakken, geen invloed.

[*placet*: 176; *non placet*: 5]

33. De bekering betreft ook het taalgebruik, wil dit daadwerkelijk veelzeggend zijn. De verkondiging moet doen ervaren dat het evangelie van het gezin een antwoord is op de diepste verwachtingen van de menselijke persoon: zijn waardigheid en de volle verwezenlijking in wederkerigheid, gemeenschap en vruchtbaarheid. Het gaat er niet alleen om een stelsel van normen te presenteren, maar waarden voor te houden en zo te beantwoorden aan de behoefte hieraan die men vandaag ook in de meest geseclariseerde landen vaststelt.

[*placet*: 175; *non placet*: 7]

34. Het Woord van God is bron van leven en spiritualiteit voor het gezin. Heel de gezinspastoraal zal zich innerlijk moeten laten modelleren en de leden van de huiskerk moeten vormen door het biddend en kerkelijk lezen van de Heilige Schrift. Het Woord van God is niet alleen maar een blijde boodschap voor het privé leven van personen, maar ook een criterium van beoordeling en een licht voor het onderscheiden van de verschillende uitdagingen waarmee echtgenoten en gezinnen worden geconfronteerd.

[*placet*: 180; *non placet*: 1]

35. Tegelijkertijd hebben veel synodale vaders aangedrongen op een positievere benadering van de rijkdommen van de verschillende religieuze ervaringen zonder de moeilijkheden te verzwijgen. In deze verschillende religieuze werkelijkheden en in de grote culturele diversiteit

die de naties kenmerkt, is het opportuun eerst de positieve mogelijkheden te waarderen en in het licht daarvan beperkingen en gebreken te beoordelen.

[*placet*: 164; *non placet*: 17]

36. Het christelijk huwelijk is een roeping die men met een passende voorbereiding langs een weg van geloof, met een rijp onderscheidingsvermogen aanneemt, en mag niet alleen maar worden gezien als een culturele traditie of een maatschappelijk of juridisch vereiste. Daarom is het noodzakelijk trajecten te verwezenlijken die de persoon en het paar zo begeleiden dat met het meedelen van de inhoud, de levenservaring gepaard gaat, die door de hele kerkgemeenschap wordt geboden.

[*placet*: 177; *non placet*: 1]

37. Herhaaldelijk is er herinnerd aan de noodzaak van een radicale vernieuwing van de pastorale praktijk in het licht van het evangelie van het gezin, waarbij de individualistische zienswijze die haar nog kenmerken, wordt overwonnen. Daarom heeft men meermaals aangedrongen op een vernieuwing van de opleiding van de priesters, de diakens, de catechisten en andere pastorale werkers door de gezinnen zelf hier meer bij te betrekken.

[*placet*: 175; *non placet*: 2]

38. Eveneens is de noodzaak onderstreept van een evangelisatie die vrijmoedig culturele, maatschappelijke, politieke en economische omstandigheden aanklaagt, zoals de overdreven ruimte die wordt gegeven aan de logica van de markt, die een authentiek gezinsleven belemmeren en daardoor discriminatie, armoede, uitsluiting en geweld met zich meebrengen. Daarom dient een dialoog en een samenwerking met de maatschappelijke structuren te worden ontwikkeld en dienen leken die zich als christenen inzetten op cultureel en maatschappelijk-politiek vlak, te worden bemoedigd en ondersteund.

[*placet*: 178; *non placet*: 1]

Het begeleiden van de huwendes op de weg van de voorbereiding op het huwelijk

39. De complexe maatschappelijke werkelijkheid en de uitdagingen die het gezin vandaag is geroepen onder ogen te zien, vragen om een grotere inzet van heel de christelijke gemeenschap voor de voorbereiding van de huwendes op het huwelijk. Het is noodzakelijk het belang van de deugden in herinnering te roepen. Hieronder blijkt de kuisheid een kostbare voorwaarde te zijn voor een echte groei van de liefde tussen de personen. Wat deze noodzaak betreft, hebben de synodale vaders eensgezind de behoefte onderstreept aan een grotere betrokkenheid van heel de gemeenschap. Daarbij hebben zij, naast de verworteling van de voorbereiding op het huwelijk in de weg van de christelijke initiatie door de band met het doopsel en de andere sacramenten te benadrukken, ook een bijzondere plaats gegeven aan het getuigenis van de gezinnen zelf.

[*placet*: 176; *non placet*: 4]

De begeleiding van de eerste jaren van het huwelijk

40. De eerste jaren van het huwelijk zijn een vitale en delicate periode, gedurende welke het paar groeit in het bewustzijn van de uitdagingen en de betekenis van het huwelijk. Vandaar de behoefte aan een pastorale begeleiding die doorgaat na de viering van het sacrament (vgl. *Familiaris consortio*, deel III). In deze pastoraal blijkt de aanwezigheid van echtparen met ervaring van groot belang te zijn. De parochie wordt beschouwd als de plaats waar ervaren paren ter beschikking kunnen worden gesteld van de jongere paren, met eventuele bijstand

van verenigingen, kerkelijke bewegingen en nieuwe gemeenschappen. Het is noodzakelijk echtparen aan te moedigen tot een fundamentele houding van het aanvaarden van de grote gave van kinderen. Het belang van een spiritualiteit van het gezin, het gebed en de deelname aan de zondagsliturgie dient te worden onderstreept door de paren aan te moedigen regelmatig bijeen te komen om de groei in het geestelijk leven en de solidariteit bij concrete levensbehoeften te bevorderen. Liturgie, devotionele praktijken en eucharistievieringen voor gezinnen, vooral op de verjaardag van het huwelijk, zijn vermeld als van wezenlijk belang om de evangelisatie door het gezin te begunstigen.

[*placet*: 179; *non placet* 1]

De pastorale zorg voor hen die een burgerlijk huwelijk hebben gesloten of samenwonen

41. Terwijl de synode het christelijk huwelijk blijft verkondigen en bevorderen, moedigt zij ook de pastorale onderscheiding aan van de situaties van zovelen die deze werkelijkheid niet meer beleven. Het is belangrijk in pastorale dialoog te treden met deze personen om de aandacht te vestigen op de elementen van hun leven die kunnen leiden tot een meer openstaan voor het evangelie van het huwelijk in zijn volheid. De herders moeten elementen zoeken die de evangelisatie en de menselijke en geestelijke groei kunnen begunstigen. Een nieuwe gevoeligheid van de hedendaagse pastoraal bestaat in het begrijpen van de positieve elementen die aanwezig zijn in een burgerlijk huwelijk en, met inachtneming van de verschillen in samenwonen. Het is noodzakelijk dat wij in het voorstel van de Kerk ook constructieve elementen in de situaties die nog niet of niet meer hieraan beantwoorden, aangeven, waarbij wij wel echter duidelijk de christelijke boodschap bevestigen.

[*placet*: 125; *non placet*: 54]

42. Er is ook opgemerkt dat in veel landen een “toenemend aantal paren samenleeft *ad experimentum* zonder een canoniek of burgerlijk huwelijk”(vgl. *Instrumentum laboris*, nr. 81). In sommige landen gebeurt dit in het bijzonder bij het traditionele huwelijk, dat wordt overeengekomen tussen families en vaak in verschillende fases wordt gevierd. In andere landen groeit daarentegen voortdurend het aantal van degenen die na lange tijd samengewoond te hebben vragen om de viering van het huwelijk in de kerk. Eenvoudig samenwonen wordt dikwijls gekozen ten gevolge van een algemene mentaliteit tegen instellingen en definitieve verplichtingen, maar ook omdat men wacht op een bestaanszekerheid (werk en vast salaris). In andere landen ten slotte zijn de feitelijke verbintenissen zeer talrijk, niet alleen vanwege het afwijzen van de waarden van huwelijk en gezin, maar vooral door het feit dat huwen wordt opgevat als een luxe vanwege de maatschappelijke omstandigheden, zodat materiële ellende ertoe aanzet in feitelijke verbintenissen te leven.

[*placet*: 143; *non placet*: 37]

43. Al deze situaties dienen op een constructieve wijze onder ogen te worden gezien door te trachten ze te veranderen in gelegenheden voor een weg naar de volheid van het huwelijk en het gezin in het licht van het evangelie. Het gaat erom deze aan te grijpen en te begeleiden met geduld en fijngevoeligheid. Daarvoor is het aantrekkelijk getuigenis van authentieke christelijke gezinnen, als subject van de evangelisatie van het gezin, belangrijk.

[*placet*: 162; *non placet*: 14]

De zorg voor de gewonde gezinnen (hen die uit elkaar zijn gegaan, gescheiden zijn en niet hertrouwd, gescheiden zijn en zijn hertrouwd, eenoudergezinnen)

44. Wanneer gehuwden problemen ervaren in hun relatie, moeten zij kunnen rekenen op de hulp en de begeleiding van de Kerk. De pastoraal van de naastenliefde en de barmhartigheid streven naar het herstel van personen en relaties. De ervaring laat zien dat met een passende hulp en met de verzoenende werking van de genade een groot percentage van huwelijks crises op voldoende wijze wordt overwonnen. Weten te vergeven en zich vergeven voelen is een fundamentele ervaring in het gezinsleven. De vergeving tussen gehuwden maakt het mogelijk een liefde te ervaren die voor eeuwig is en nooit voorbijgaat (vgl. 1 Kor. 13, 8). Soms blijkt het echter moeilijk voor wie de vergeving van God heeft ontvangen, de kracht te hebben om een authentieke vergeving aan te bieden die de persoon doet herboren worden.
[placet: 171; non placet: 7]

45. Op de synode heeft duidelijk de noodzaak weerklonken van moedige pastorale keuzes. Door krachtig de trouw aan het evangelie van het gezin opnieuw te bevestigen en te erkennen dat uit elkaar gaan en scheiding altijd een wonde zijn die de echtgenoten die ze meemaken, en de kinderen veel verdriet doen, hebben de synodevaders gewezen op de dringende noodzaak van nieuwe pastorale wegen, die uitgaan van de effectieve werkelijkheid van de zwakheden van het gezin, in de wetenschap dat deze vaak meer worden “ondergaan” met lijden, dan dat hiervoor in volledige vrijheid is gekozen. Het betreft situaties die verschillend zijn hetzij door persoonlijke, hetzij door maatschappelijk-economische factoren. Er is een gedifferentieerde blik noodzakelijk, zoals de heilige Johannes Paulus II aangaf (vgl. *Familiaris Consortio*, nr. 84).
[placet: 165; non placet: 15]

46. Naar ieder gezin moet vóór alles worden geluisterd met respect en liefde door tochtgenoten te worden, zoals Christus met zijn leerlingen op de weg van Emmaus. Voor deze situaties gelden in het bijzonder de woorden van paus Franciscus: “De Kerk zal haar leden - priesters, religieuzen en leken - in deze “kunst van het begeleiden” moeten inwijden, opdat allen leren altijd de sandalen uit te doen voor het heilige land van de ander (vgl. Ex. 3, 5). Wij moeten aan onze tocht het heilzame ritme geven van de nabijheid, met een respectvolle blik vol medeleven, die echter tegelijkertijd geneest, bevrijdt en aanmoedigt te leven in het christelijk leven (*Evangelii gaudium*, nr. 169).
[placet: 171; non placet: 8]

47. Een bijzondere onderscheiding is onmisbaar om hen die uit elkaar zijn gegaan, gescheiden, in de steek gelaten zijn. Vooral moeten wij ons het lijden aantrekken – en dit tot zijn waarde laten komen – van hen die ten onrechte moeten ondergaan dat ze uit elkaar gaan, scheiden of in de steek gelaten worden, of door mishandelingen van de echtgenoot gedwongen zijn het samenleven te verbreken. Vergeving voor geleden onrecht is niet gemakkelijk, maar het is een weg die de genade mogelijk maakt. Vandaar de noodzaak van een pastoraal van verzoening en bemiddeling door gespecialiseerde, in de bisdommen te vestigen luistercentra. Eveneens dient altijd te worden onderstreept dat het absoluut noodzakelijk is zich loyaal en constructief rekenschap te geven van de gevolgen van het uit elkaar gaan of de scheiding voor de kinderen, die in elk geval de slachtoffers zijn van de situatie. Zij mogen geen “object” zijn waarover men met elkaar twist, en er moeten betere vormen gezocht te worden, opdat zij het trauma van de splijting van het gezin kunnen overwinnen en op een zo sereen mogelijke wijze kunnen opgroeien. De Kerk zal in elk geval altijd het onrecht moeten benadrukken dat vaak voortkomt uit een toestand van scheiding. Bijzondere aandacht dient te worden geschonken aan de begeleiding van eenoudergezinnen, in het bijzonder dienen de vrouwen te worden geholpen die alleen de verantwoordelijkheid voor het huis en de opvoeding van de kinderen moeten dragen.

[*placet*: 164; *non placet*: 12]

48. Een groot aantal vaders heeft de noodzaak onderstreept de procedures voor de erkenning van de zaken van nietigverklaring meer toegankelijk en soepeler, zo mogelijk kosteloos, te maken. Onder de voorstellen is er geweest op: het afschaffen van de noodzaak van de dubbele gelijkkluidende sententie; de mogelijkheid om een administratieve weg onder verantwoordelijkheid van de diocesane bisschop in te stellen; een summier proces, op te starten in de gevallen van evidente nietigheid. Enkele vaders verklaren zich echter tegen deze voorstellen, omdat zij niet een betrouwbaar oordeel zouden garanderen. Er moet benadrukt worden dat het in al deze gevallen gaat om het vaststellen van de waarheid betreffende de geldigheid van de huwelijksband. Volgens andere voorstellen zou verder de mogelijkheid in overweging genomen dienen te worden om de rol van het geloof van de toekomstige echtgenoten met betrekking tot de geldigheid van het huwelijk duidelijk te laten uitkomen, waarbij men eraan vasthoudt dat tussen gedoopten alle geldige huwelijken sacramenteel zijn.
[*placet*: 143; *non placet*: 35]

49. Omtrent de stroomlijning van de procedure van huwelijksprocessen, zoals door velen gevraagd, moet naast de voorbereiding van voldoende behandelaars, clerici en leken die zich met voorrang hieraan wijden, de verantwoordelijkheid van de diocesane bisschop benadrukt worden, die in zijn bisdom daarvoor speciaal opgeleide consulente zou kunnen belasten die kosteloos de partijen raad kunnen geven over de geldigheid van het huwelijk. Deze functie kan door een bureau of gekwalificeerde personen worden uitgeoefend (vgl. *Dignitas connubii*, art. 113, 1).
[*placet*: 154; *non placet*: 23]

50. Personen die gescheiden, maar niet opnieuw gehuwd zijn en die dikwijls getuigen zijn van huwelijkse trouw, dienen aangemoedigd te worden in de eucharistie het voedsel te vinden dat hen ondersteunt in hun toestand. De lokale gemeenschap en de herders moeten deze personen begeleiden met zorg, vooral wanneer er kinderen zijn of hun toestand van armoede ernstig is.
[*placet*: 169; *non placet*: 8]

51. Ook de situaties van hen die gescheiden en opnieuw gehuwd zijn, vereisen een aandachtige onderscheiding en een begeleiding met groot respect, waarbij ieder taalgebruik en iedere houding die hun het gevoel geeft gediscrimineerd te worden, vermeden dient te worden en hun deelname aan het leven van de gemeenschap bevorderd dient te worden. De zorg voor hen op zich nemen is voor de christengemeenschap geen verzwakking van haar geloof en haar getuigenis omtrent de onontbindbaarheid van het huwelijk, integendeel, juist in deze zorg brengt zij haar naastenliefde tot uitdrukking.
[*placet*: 155; *non placet*: 19]

52. Er is nagedacht over de mogelijkheid dat zij die gescheiden en opnieuw gehuwd zijn, toegang hebben tot de sacramenten van de verzoening en van de eucharistie. Verschillende synodevaders hebben met aandrang gepleit ten gunste van de huidige leer krachtens de constitutieve relatie tussen de eucharistie en de gemeenschap met de Kerk en haar onderricht betreffende het onontbindbaar huwelijk. Anderen hebben zich uitgesproken voor een niet algemeen toelaten tot de tafel van de eucharistie in bepaalde bijzondere omstandigheden en op zeer precieze voorwaarden, vooral wanneer het onomkeerbare en met morele verplichtingen jegens de kinderen samenhangende gevallen betreft, die onterecht daaronder te lijden zouden hebben. Een eventueel naderen tot de sacramenten zou voorafgegaan dienen te worden door een weg van boetedoening onder verantwoordelijkheid van de diocesane bisschop. De kwestie

moet nog uitgediept worden, waarbij men het verschil voor ogen moet houden tussen objectieve toestand van zonde en verzachtende omstandigheden, aangezien “de toerekenbaarheid van en de verantwoordelijkheid voor een daad verminderd of zelfs opgeheven kunnen worden” door verschillende “psychische of sociale factoren” (*Catechismus van de Katholieke Kerk*, nr. 1735).

[*placet*: 104; *non placet*: 74]

53. Enkele vaders hebben verdedigd dat personen die gescheiden en opnieuw gehuwd zijn of samenwonen, met vrucht hun toevlucht kunnen nemen tot de geestelijke communie. Ander vaders hebben zich afgevraagd, waarom zij dan niet mogen naderen tot de sacramentele. Derhalve dient te worden aangedrongen op een uitdieping van de thematiek om de bijzonderheid van de twee vormen en hun verband met de theologie van het huwelijk naar voren te doen komen.

[*placet*: 112; *non placet*: 64]

54. De problemen betreffende het gemengde huwelijk zijn dikwijls teruggekomen in de interventies van de synodevaders. Het verschil van de leer inzake het huwelijk van de orthodoxe Kerken zorgt in enkele contexten voor problemen waarover op oecumenisch vlak moet worden nagedacht. Zo zal ook voor interreligieuze huwelijken de bijdrage van de dialoog met de godsdiensten belangrijk zijn.

[*placet*: 145; *non placet*: 29]

De pastorale aandacht voor personen met een homoseksuele geaardheid

55. Sommige gezinnen hebben de ervaring in hun midden personen te hebben met een homoseksuele geaardheid. Wat dit betreft, heeft men zich afgevraagd welke pastorale aandacht passend is voor deze situatie, met verwijzing naar hetgeen de Kerk onderricht: “Er bestaat geen enkele basis om een vergelijking te maken of, ook niet in verwijderde zin, overeenkomsten vast te stellen tussen homoseksuele verbintenissen en God plan betreffende huwelijk en gezin”. Niettemin moeten mannen en vrouwen met homoseksuele neigingen met respect en fijngevoeligheid worden opgenomen. “Ten opzichte van hen dient men elke stigmatisering van onterechte discriminatie te vermijden” (*Congregatie voor de Geloofsleer, Overwegingen omtrent de projecten voor wettelijke erkenning van verbintenissen tussen homoseksuele personen*, nr. 4).

[*placet*: 118; *non placet*: 62]

56. Het is volstrekt onaanvaardbaar dat op de herders van de Kerk in dezen druk wordt uitgeoefend en dat internationale organen voor de arme landen financiële hulp afhankelijk maken van het invoeren van wetten die het “huwelijk” tussen personen van hetzelfde geslacht instellen.

[*placet*: 159; *non placet*: 21]

Het doorgeven van het leven en de uitdaging van het afnemen van geboortes

57. Het is niet moeilijk de verspreiding vast te stellen van een mentaliteit die het voortbrengen van het leven reduceert tot een variabele van een individuele programmering of die van een paar. De factoren van economische orde oefenen een soms bepalende druk uit en dragen zo bij aan een sterke daling van de nataliteit, die de maatschappelijke structuur verzwakt, de relatie tussen de generaties in gevaar brengt en de blik op de toekomst onzekerder maakt. Het openstaan voor het leven is een intrinsieke eis van de echtelijke liefde. In dit licht ondersteunt

de Kerk de gezinnen die gehandicapte kinderen opnemen, opvoeden en omgeven met hun genegenheid.

[*placet*: 169; *non placet*: 5]

58. Ook op dit terrein is het noodzakelijk uit te gaan van het luisteren naar mensen en rekenschap af te leggen van de schoonheid en de waarheid van een onvoorwaardelijk openstaan voor het leven als iets waaraan de menselijke liefde behoefte heeft om ten volle te worden beleefd. Hierop kan een passend onderricht worden gebaseerd omtrent de natuurlijke methoden voor een verantwoorde voortplanting. Het helpt op een harmonieuze en bewuste wijze de eenheid tussen de echtgenoten te beleven in al haar dimensies samen met de verantwoordelijkheid voor de voortplanting. Men dient opnieuw de boodschap te ontdekken van de encycliek *Humanae vitae* van Paulus VI, die de noodzaak onderstreept de waardigheid van de persoon te respecteren in de morele beoordeling van de methoden van geboorteregeling. De adoptie van kinderen, wezen en in de steek gelaten kinderen die als eigen kinderen worden opgenomen, is een specifieke vorm van gezinsapostolaat (vgl. *Apostolicam actuositatem*, III, nr. 11), meermaals in herinnering geroepen en aangemoedigd door het leergezag (vgl. *Familiaris consortio*, III, II; *Evangelium Vitae*, IV, nr. 93). De keuze voor adoptie en het toevertrouwen brengt een bijzondere vruchtbaarheid van de huwelijkservaring tot uitdrukking, niet alleen wanneer deze is getekend door onvruchtbaarheid. Deze keuze is een welsprekend teken van gezinsliefde, een gelegenheid om te getuigen van het eigen geloof en de waardigheid van het kind te herstellen voor wie ervan verstoken is.

[*placet*: 167; *non placet*: 9]

59. Het is noodzakelijk ook in de huwelijksband de affectiviteit helpen te beleven als een weg van rijping in een steeds dieper accepteren van de ander en in een steeds vollediger overgave. In deze zin moet de noodzaak worden beklemtoond vormingstrajecten aan te bieden die het huwelijksleven voeden, en het belang van leken die een begeleiding bieden die bestaat uit een levend getuigenis. Het voorbeeld van trouwe en diepe liefde is hierbij een grote hulp, die bestaat uit tederheid, respect, die in staat is mettertijd te groeien en die in zijn concreet zich openstellen voor het leven een mysterie ervaart dat ons overstijgt.

[*placet*: 172; *non placet*: 5]

De uitdaging van de opvoeding en de rol van het gezin in de evangelisatie

60. Een van de fundamentele uitdagingen waarvoor de gezinnen zich geplaatst zien, is vandaag zeker die van de opvoeding, die nog veeleisender en complexer wordt gemaakt door de huidige culturele werkelijkheid en de grote invloed van de media. Er moet op passende wijze rekening worden gehouden met de eisen en de verwachtingen van gezinnen die in staat zijn in het dagelijks leven plaatsen te zijn van groei, van een concreet en wezenlijk doorgeven van de deugden die aan het bestaan vorm. Dat wil zeggen dat de ouders vrij het type opvoeding kunnen kiezen die volgens hun overtuigingen aan hun kinderen moet worden gegeven.

[*placet*: 174; *non placet*: 4]

61. De Kerk vervult, uitgaande van de christelijke initiatie, een kostbare rol van ondersteuning aan de gezinnen door gastvrije gemeenschappen. Zij is vandaag nog meer dan gisteren in de complexe evenals in de gewone omstandigheden geroepen de ouders te ondersteunen in hun inzet bij de opvoeding, door kinderen en jongeren te begeleiden in hun groei door op de persoon toegesneden trajecten, die in staat zijn in te voeren in de volle zin van het leven en tot

keuzes en verantwoordelijkheden aanzetten die in het licht van het evangelie worden beleefd. Maria kan in haar tederheid, barmhartigheid, moederlijk voelen de honger naar menselijkheid en leven voeden, waarvoor zij door de gezinnen en het christenvolk wordt aangeropen. De pastoraal en een Mariaverering zijn een passend vertrekpunt om het evangelie van het gezin te verkondigen.

[*placet*: 178; *non placet*: 1]

SLOT

62. Onderhavige overwegingen, de vrucht van het werk van de synode, dat is verricht in grote vrijheid en in een stijl van naar elkaar luisteren, willen vragen stellen en op perspectieven wijzen die men nog zal moeten laten rijpen en die nog gepreciseerd zullen moeten worden door de reflectie van de lokale Kerken in het jaar dat ons scheidt van de gewone Algemene Vergadering van de bisschoppensynode, voorzien voor oktober 2015 en gewijd aan de roeping en de zending van het gezin in de Kerk en de hedendaagse wereld. Het betreft geen genomen beslissingen, noch gemakkelijke perspectieven. De collegiale weg van de bisschoppen en de betrokkenheid van heel het volk van God onder de werking van de Heilige Geest zullen ons met de blik gericht op het voorbeeld van de Heilige Familie kunnen leiden om wegen van waarheid en barmhartigheid voor allen te vinden. Het is de wens die paus Franciscus vanaf het begin van onze werkzaamheden tot ons heeft gericht, ons uitnodigend tot de moed van het geloof en het nederig en oprecht aanvaarden van de waarheid in liefde.

[*placet*: 169; *non placet*: 8]

Città del Vaticano, 18 oktober 2014.

